

Aleksandrs Fillers, *Dr. iur., LL.M.*

Rīgas Juridiskās Augstskolas asociētais profesors
Latvijas Universitātes pasniedzējs

UZŅĒMUMA LĪGUMA ĪPATNĪBAS

PECULIARITIES OF THE WORK-PERFORMANCE CONTRACT

Atslēgvārdi: uzņēmuma līgums, nejaušs šķērslis, izpildījuma risks, samaksas risks

Key words: work-performance (provision of services), *cas fortuit*, performance risk, payment risk

Summary

The work-performance (provision of services) contract is a contract of broad application. As the economy becomes increasingly focused on services, the importance of this contract grows. However, in the Latvian Civil Law (CL) this contract is regulated in few provisions. Moreover, the regulatory regime is incomplete, lacks clarity and precision. In the article, the author discusses two specific issues where the CL's rules applying to this contract are imprecise or hard to justify. Firstly, the author shows that the CL contains an imprecise definition of the work-performance contract. Secondly, the author criticizes the division of the risk in the contract, more specifically in the case of *cas fortuit* the CL allows the contractor (service provider) to claim the remuneration for the order that was not performed. In the author's view, such a rule should be limited to circumstances when the commissioning party has prevented the contractor from performing its obligations.

Ievads

Uzņēmuma līgums ir viens no svarīgākajiem civiltiesiskajiem līgumiem, ko var uzskatīt par pamatlīgumu dažāda veida pakalpojumiem. Nav arī noslēpums, ka mūsdienu ekonomikā pakalpojumu loma nemitīgi aug. Turpretim Latvijas Republikas Civillikumā (CL) lielāka uzmanība tiek pievērsta “lietu ekonomikai”, proti, tādiem līgumiem, kuru objekts ir lieta (piem., pirkums vai noma). Uzņēmuma

līgumam CL ir veltīti vien 17 panti;¹ daudz vairāk pantu ir veltīts pirkumam vai normai. Turklāt liela daļa šo pantu attiecas uz tādiem uzņēmuma līgumiem, kuros pakalpojuma jeb, kā CL to dēvē, “pasūtījuma” būtība ir ķermeniskas lietas radīšana vai apstrādāšana. Cita veida pakalpojumi, šķiet, maz interesē CL. Lai gan patiesībā uzņēmuma līgums var tikt noslēgts arī citos gadījumos, piemēram, kad kāds par atlīdzību gatavo novērtējumu, ziņojumu, vada pasākumu, lasa lekciju utt.

Pirmskara juridiskajā literatūrā tika apgalvots, ka CL noteikumi par uzņēmuma līgumu esot “teksta ziņā pareizāki, skaidrāki un precīzāki, nekā vecajā civillikumā”.² Protams, viss tiek iepazīts salīdzinājumā. Taču kopumā šādi apgalvojumi drīzāk liecina, cik neprecīzas un nepilnīgas bijušas attiecīgās Baltijas vietējo likumu kopojuma (BVLK) normas. Manā skatījumā CL nav tālu ticis no sava priekšgājēja kvalitātes. CL normās ietvertais regulējums vēl aizvien ir bieži neprecīzs un ne līdz galam skaidrs, bet būtiskāk ir tas, ka tas ir ļoti trūcīgs – tajā ir liels skaits nozīmīgu robu.

Daudzus no tiem varētu aizpildīt tiesu prakse, atvasinot dažādus konkrētus tiesiskus risinājumus no CL vispārīgiem principiem un doktrīnas atziņām. Piemēram, CL nekur nenosaka, kādā termiņā uzņēmējam būtu jāsāk un jāveic pasūtījums, ja par termiņu nav bijusi noruna. No CL 1653. p. izriet, ka gadījumā, ja līgumā nav noteikts termiņš pasūtījuma izpildei, uzņēmēja nokavējums varētu iestāties tikai pēc tam, kad tam tiks atgādināts par viņa saistību. Taču nebūtu reālistiski uzskatīt, ka uzņēmējs vienmēr varēs uzsākt pasūtījuma izpildi tajā pašā brīdī, kad tas ir saņēmis atgādinājumu. Vēl absurdāk būtu sagaidīt, ka uzņēmējs varēs nekavējoties pabeigt pasūtījumu. Iedomāsimies situāciju, kurā puses ir noslēgušas līgumu, saskaņā ar kuru uzņēmējam ir jāveic kādi kosmētiski remontdarbi. Ja uzņēmējs dzīvo tālu no objekta, kurā remontdarbi ir jāveic, tad, iespējams, nebūtu saprātīgi sagaidīt, ka tas varēs sākt darbus tajā pašā dienā, kad ir saņēmis atgādinājumu. Ja remontdarbi ir laikietilpīgi, tad uzņēmējam būs nepieciešams zināms laiks, lai tos pabeigtu. Principā šo problēmu varētu mēģināt risināt, izmantojot CL 1830. p., kurā ir noteikts, ka gadījumā, ja no pašas saistības rakstura izriet, ka ir nepieciešams pagarināt izpildes termiņu,³ tad parādnieks var par to vienoties ar kreditoru, bet, ja puses nevar labprātīgi vienoties, tad termiņu noteiks tiesa.⁴

¹ Lēvensons Z. Uzņēmuma līgums. Rīga: Rota, 1938, 7. lpp.

² Turpat, 8. lpp.

³ CL 1830. p. atsauc uz 1829. p. norāda, ka tajā ir runa tieši par gadījumiem, kad saistības puses nav vienojušās par termiņu un kreditors var prasīt izpildījumu katrā laikā. Tātad pastāv terminoloģiska neprecizitāte. CL 1830. p. ir runa par termiņa pagarināšanu, lai gan tas tiek attiecināts uz tādām saistībām, kurām nav noteikts termiņš. Pareizāk būtu teikt, ka CL 1830. p. dod tiesai tiesības noteikt termiņu tādi saistībai, kurā puses nav vienojušās par termiņu (nevis par termiņa pagarināšanu).

⁴ Digestās, kas minētas kā avoti BVLK 3507. p. (tagad CL 1830. p.), tiek tieši apskatīts piemērs, kad celtniekam ir nepieciešams saprātīgs laiks, lai izpildītu savu saistību. Vienlaikus acimredzams, ka šis Digestas ir balstītas pieņēmumā, ka šādu termiņu trešā persona (tiesa) var noteikt nekavējoties, kas neatbilst mūsdienu situācijai. BVLK 3507. p. avotu uzskaitījums ir atrodams: Nol'ken A. M. Svod grazhdanskikh zakononii gubernii Pribaltiiskikh (Chast' III). Petrograd: Izdanie Juridicheskogo knizhnogo sklada "Pravo", 1915, c. 672. Norādīto Digestu (XLV, 1, 137, §§ 2–4) teksts pieejams: The Enactments of Justinian. The Digest or Pandects. Book XLV. Pieejams: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/D45_Scott.htm#I [aplūkots: 19.01.2024.].

Tomēr diez vai mūsdienās šo normu varētu piemērot burtiski. No parādnieka nevar prasīt vērsties tiesā, lai iepriekš tiktu noteikts izpildes termiņš, jo tas aizņemtu nesamērīgi daudz laika⁵ un resursu. Drīzāk no šīs normas varētu atvasināt principu, ka uzņēmējam ir jāuzsāk darbs un tas jāpabeidz saprātīgā termiņā, ņemot vērā konkrētās saistības raksturu. Bet nokavējums iestāsies tad, kad uzņēmējs neiekļausies šajos termiņos, nevis uzreiz pēc atgādinājuma.

CL uzņēmuma līguma regulējumā var atrast daudzus citus robus. Viens īpaši būtisks robs attiecas uz pasūtījuma kvalitāti. CL vispārīgi noteic, ka pasūtījums ir jāizpilda saskaņā ar līgumu (CL 2213. p.). Citviet CL īpaši piemin situāciju, kad pasūtījums ir izpildīts slikti (CL 2217. p. 2. d.; 2221. p.). Taču vienlaikus CL tomēr nesatur skaidrus un objektīvus kritērijus, kas ļautu izvērtēt, vai pasūtījums ir izpildīts kvalitatīvi, ja kvalitātes standarti nav detalizēti aprakstīti līgumā.⁶ Jau pirmskara doktrīnā *de lege ferenda* tika izvirzīts jautājums, vai šādām situācijām nebūtu jāpiemēro CL normas par atbildību par trūkumiem, ja pasūtījums ir saistīts ar ķermeniskas lietas izgatavošanu vai apstrādi.⁷ Tādā gadījumā būtu piemērojami vismaz nedaudz izvērstāki kvalitātes kritēriji (CL 1613. p.). Bet līdz ar to uzņēmuma līgumam tiktu piemēroti arī īpašie tiesību aizsardzības līdzekļi (sk.: CL 1620. p.). Šis jautājums ir plašāka pētījuma vērts.

Ņemot vērā raksta nelielo apjomu, mans mērķis būtu koncentrēties uz citiem jautājumiem. Pirmkārt, uz CL uzņēmuma līguma definīcijas atbilstību līguma būtībai. Otrkārt, uz savdabīgu riska regulējumu uzņēmuma līgumos. Treškārt, uz CL regulējumu gadījumā, ja pasūtījuma izpildes neiespējamības vai neatbilstošas kvalitātes cēlonis bija pasūtītāja paša rīcība (vai tās trūkums).

1. Uzņēmuma līguma definīcijas trūkumi

Jau uzņēmuma līguma definīcijā ir atrodama kāda īpatnība. Liekas pašsaprotami, ka līguma definīcija ietver visas nepieciešamās un pietiekošās līguma pazīmes. Tomēr CL 2212. p. tā tas nav. Šajā normā ir noteikts, ka “[a]r uzņēmuma līgumu viena puse uzņemas izpildīt otrai par zināmu atlīdzību *ar saviem darba rīkiem un ierīcēm* (autora slīpraksts) kādu pasūtījumu, izgatavot kādu lietu vai izvest galā kādu pasākumu”. Šī definīcija ietver to, ko es dēvēšu par “darba rīku” klauzulu, kas rada iespaidu, ka uzņēmējam vienmēr ir jāizpilda pasūtījums ar saviem darba

⁵ Ņemot vērā tiesvedībai nepieciešamo laiku, tiesas noteiktais termiņš gandrīz neizbēgami būs nesaprātīgs, jo tam būs jāpieskaita arī laiks, kas pavadīts tiesvedībā. Tāpēc risinājums, kurā saprātīgs termiņš ir iepriekš jānosaka tiesai, diez vai būtu kreditora interesēs.

⁶ Sal. – Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.–2400. p.). Sagatavojis autoru kolektīvs prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Mans īpašums, 1998, 531. lpp.

⁷ Lēvensons Z. 1938, 26.–27. lpp.

rīkiem un ierīcēm.⁸ Savukārt līgums, saskaņā ar kuru pasūtītājs apņemas gādāt darba rīkus un ierīces, nebūtu uzskatāms par uzņēmuma līgumu.

Tomēr tā tas nav. “Darba rīku” klauzula nebija atrodama BVLK.⁹ Kad BVLK reformas rezultātā tika izstrādāts CL, klauzula tika pievienota līguma definīcijai, lai novērstu neskaidrības par to, vai uzņēmējs var prasīt atlīdzību no pasūtītāja sakarā ar darba rīku un ierīču iegādi.¹⁰ Šo neskaidrību puses var novērst arī pašas, par izdevumu sadalījumu tieši vienojoties līgumā! Tātad “darba rīku” klauzula nemaz nav patiesa līguma definīcijas daļa. Tā ir dispozitīva norma, kas noteic, ka pēc noklusējuma tieši uzņēmējam ir jāiegādājas darba rīki un ierīces. Patiesībā šai normai vajadzētu būt ietvertai nevis definīcijā, bet gan apakšnodaļā par uzņēmēja pienākumiem.

Apstāklim, ka tieši uzņēmējam ir pienākums gādāt darba rīkus un ierīces, ir nozīme, iztulkojot citas CL normas. Saskaņā ar CL 2228. p. bez samaksas uzņēmējam jādabū arī to izdevumu atlīdzība, kuri viņam bijuši jātaisa pasūtījuma izpildīšanai, ja vien tie nav jau ieskaitīti noligtā maksā. Tātad, ja puses nav vienojušās citādi, tiek uzskatīts, ka atlīdzināmie izdevumi neaptver izdevumus sakarā ar darba rīku un ierīču iegādi vai remontu.

Papildus var minēt, ka, manā ieskatā, var būt arī tādas situācijas, kad arī pēc noklusējuma “darba rīku” klauzula nebūtu piemērojama. Tādi var būt gadījumi, kad vispusīgs pušu gribas izvērtējums norāda, ka “darba rīku” klauzula neatbilst pušu gribai. Pat tad, ja šāda atkāpe no minētās klauzulas nav izteikta tieši.

Iedomāsimies šādu situāciju: kāda augstskola pasūta par atlīdzību kādam nozares speciālistam nolasīt lekciju. Ir norunāts, ka šis lektors sagatavos arī lekcijas slaidus. Vai šādā gadījumā būtu sagaidāms, ka tieši lektors nodrošinās, ka augstskolas telpās būs uzstādīts projektors slaidrādei? Diez vai tāds risinājums atbilstu pušu gribai. Drīzāk atbilstoši pušu gribai, kuru ietekmē gan sabiedrībā pastāvošās paražas šajā jomā, gan nesamērīgās izmaksas un apgrūtinājumi, kas nāktu līdzī šādam uzņēmēja pienākumam, šāds pienākums gulstas uz pasūtītāju, kura telpās tiks lasīta lekcija. Citiem vārdiem, manā skatījumā varētu būt arī gadījumi, kad ir iespējama pušu *implicita* atkāpšanās no CL 2212. p. “darba rīku” klauzulas.

⁸ Piemēram, šādu iespaidu rada vecāka juridiskā literatūra. Sk., piemēram, Torgāns K. Civillikums. Ceturtā daļa. Saistību tiesības un komentāri pie Civillikuma Saistību tiesības daļas nodaļām. Rīga: Tiesiskās informācijas centrs, 1996, 302. lpp. Jau vēlākā komentārā tiek izteiktas šaubas, vai “darba rīku” klauzula ir neatņemama uzņēmuma līguma daļa. Sk.: Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.–2400. p.), 1998, 525. lpp.

⁹ Civillikumi. Sast. Būmanis A., Ēlerss H., Lauva J. Rīga: Valters un Rapa, 1935, 572. lpp.

¹⁰ Lēvensons Z. 1938, 8.–9. lpp.

2. Īpatnējais riska sadalījums uzņēmuma līgumā

Pretēji teorijām, kas ir tikušas attīstītas literatūrā, CL normās ir pastāvīgi uzsvērtā vaina kā līgumtiesiskās atbildības priekšnosacījums.¹¹ Par to var viegli pārliecināties, apskatot dažas CL līgumtiesību normas. Piemēram, CL 2136. p. paredz, ka gadījumā, ja nomnieks¹² nevar lietot viņam nodoto lietu, bet šāds šķērslis ir radies nejauši, tad iznomātājam nav pienākuma atlīdzināt zaudējumus, bet tam ir pienākums vienīgi mazināt nomas maksu. Līdzīgs princips izpaužas arī uzņēmuma līguma regulējumā. CL 2218. p. tieši norādīts, ka uzņēmējs atbild par zaudējumiem, kas cēlušies viņa vainas dēļ. Bet pirmskara Senāts ir pat īpaši uzsvēris, ka uzņēmējam nav atbildības bez vainas.¹³

Šķietama pretruna ar šo principu ir atrodamā CL 2220. p., kurā ir noteikts, ka, “[j]a uzņēmējam nodotā lieta iet bojā, nozūd vai sabojājas nepārvaramas varas dēļ, tad viņš par to neatbild, izņemot gadījumu, kad viņš noteikti uzņēmies risku, kā arī 2215. pantā norādīto gadījumu”. Varētu rasties jautājums, vai tad uzņēmējs atbild arī par nejaušību gadījumā, kad to nevar kvalificēt kā nepārvaramu varu? Atbilde uz šo jautājumu jau ir sniegta pirmskara praksē, kurā Senāts skaidri norādījis, ka pēc BVLK 4237. un 4239. p. (tagad CL 2218. un 2220. p.) uzņēmējs neatbild par nejaušību.¹⁴ Citiem vārdiem, CL 2220. p. jēdziens “nepārvarama vara” ir saprotams kā jebkura nejaušība.¹⁵ Šāds risinājums ir saskanīgs gan ar CL 2218. p., gan vispārīgo CL vainas principu, gan CL 2224.–2274. panta būtību. Tātad uzņēmējs neatbild par zaudējumiem, ja tā rīcība nav saistīta ar vainu (vismaz vieglu neuzmanību¹⁶). Šeit gan ir jānorāda, ka vainas saturs var būt atkarīgs no konkrētā līguma apstākļiem. Piemēram, uzņēmējs, kurš ir apņēmis izpildīt pasūtījumu divu mēnešu laikā, pēc būtības nevar vēlāk norādīt, ka viņam trūkst spēju vai zināšanu, lai pasūtījumu izpildītu tik īsā termiņā.¹⁷

Tomēr vienkārša atbilde, ka uzņēmējs neatbild par līguma neizpildi, ja tā bijusi nejauša, īsti neizsmēļ visas tiesiskās sekas, kas var rasties sakarā ar neizpildi. Šajā kontekstā ir svarīgi nošķirt divus riska veidus. Viens ir izpildījuma risks, proti, vai uzņēmējam ir jāsniedz izpildījums, neskatoties uz nejaušu šķērslī, kas praksē

¹¹ Sk., piemēram, Torgāns K. Vainas vai attaisnojumu meklējumi civiltiesībās. Jurista Vārds, 2005, Nr. 20 (375).

¹² Šajā rakstā termini “noma”, “nomnieks” un “iznomātājs” aptver arī terminus “īre”, “īrnieks” un “izīrētājs”.

¹³ Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. XV sēj. Sastādījuši Konradi F. un A. Valters. Rīga: Tieslietu Ministrijas izdevums, 1939, 86. lpp.

¹⁴ Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. XIII sēj. Sastādījuši Konradi F. un A. Valters. Rīga: Tieslietu Ministrijas izdevums, 1936–1937, 291. lpp.

¹⁵ Sal.: Lēvensons Z. 1938, 35. lpp.

¹⁶ Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem: Turpinājums līdz 1926. gada jūlijam un pirmā izlaiduma papildinājums. II sēj. Sastādījuši Konradi F. un A. Valters. Rīga: autoru izdevums, 1926, 56. lpp.

¹⁷ Sk. salīdzinājumu ar Vācijas tiesībām. Markesinis B., Unberath H., Johnston A. The German Law of Contract. A Comparative Treatise. Second Edition. Oxford: Hart Publishing, 2006, p. 448.

drīzāk izpaustos zaudējumu atlīdzībā^{18?19} Atbilde uz šo jautājumu izriet jau no iepriekš minētā CL vainas modeļa – principā uzņēmējam ir pienākums atlīdzināt zaudējumus, ja ir konstatējams vainojams līguma pārkāpums. Tātad uzņēmējs neenes izpildījuma risku.

Šajā sakarā ir jāvērs uzmanība arī uz CL 2220. p. Tajā ir īpaši uzsvērta atbildības neesamība vienā konkrētā gadījumā – kad uzņēmējam nodotā lieta ir gājusi bojā, sabojājusies vai nozudusi bez uzņēmēja vainas. Šo normu saista arī ar to, ka lietas īpašnieks – šajā gadījumā pasūtītājs – nes bojāejas risku.²⁰ Tomēr patiesībā šis risinājums atspoguļo principu, ka uzņēmējs neenes izpildījuma risku. Tāpēc CL 2220. p. ietvertā atsauce uz CL 2215. p. ir neveiksmīga.

Saskaņā ar CL 2215. p., “[j]a uzņēmējam atļauts viņam doto materiālu atvietot ar citu tādas pašas šķiras un tāda paša labuma materiālu, tad līgums atzīstams par uzņēmuma līgumu, un uzņēmējs, atvietojot viņam doto materiālu, kļūst par tā īpašnieku”. Gadījumā, kad uzņēmējam ir atļauts atvietot pasūtītāja materiālu ar savu materiālu un tas iet bojā bez uzņēmēja vainas, kādā veidā īsti izpaužas uzņēmēja atbildība? Vai uzņēmējam būtu jāizmanto nodotais materiāls, lai vēlreiz mēģinātu izpildīt pasūtījumu? Es dotu negatīvu atbildi. Materiāla atvietošana nav bijusi uzņēmēja patvaļa, bet gan izrietēja no vienošanās ar pasūtītāju (vai vienpusējas atļaujas). Tātad par šo darbību uzņēmēju nevarētu “sodīt”. Visdrīzāk šādā līgumā uzņēmējs jau sākotnēji atsavinātu pasūtītāja materiālu vai to izmantotu citiem darbiem. Noteikti, ka uzņēmējam nebūtu pienākuma to glabāt gadījumam, ja atvietotais materiāls ietu bojā.

Tādēļ gadījumā, ja atvietotais materiāls iet bojā bez uzņēmēja vainas, uzņēmējam nebūtu pienākums to atkal atvietot ar sākotnējo materiālu vai segt pasūtītāja zaudējumus. Drīzāk CL 2220. p. būtu jāsaprot tā, ka šajā gadījumā uzņēmējs vienkārši zaudētu sev piederošu lietu (materiālu), bet citādi viņa atbildība neatšķirsies no parastās uzņēmēja atbildības.²¹ Tātad uz uzņēmēja pleciem gulstas nevis līguma izpildījuma risks, bet tikai īpašnieka risks par lietu.²² Protams, ka visos gadījumos – ne tikai CL 2215. p. minētajā gadījumā par lietas bojāeju, bojāšanos un nozaudēšanu – puses var vienoties par to, ka uzņēmējs pilnībā uzņemas izpildījuma risku.²³ Proti, uzņēmējs var garantēt pasūtītājam, ka darbs tiks izpildīts, lai kādi šķēršļi arī nerastos. Taču tam ir nepieciešama īpaša vienošanās.

¹⁸ Piemēram, gadījumā, ja pasūtījums vairs vispār nevar tikt izpildīts vai arī tas ir izpildīts, bet izpildījums neatbilst līgumam.

¹⁹ “Izpildījuma riska” definīcija ņemta no: Thévenoz L., Werro F. (eds.). *Commentaire Romand: Code des obligations I*. Bāle: Helbing, 2012, p. 2311.

²⁰ Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.–2400. p.), 1998, 532. lpp.; Lēvensons Z. 1938, 35. lpp.

²¹ Pretējs risinājums padarītu CL 2215. p. vienošanos par materiāla atvietošanu īpaši neizdevīgu uzņēmējam.

²² Šādā gadījumā arī samaksas risks būtu sadalāms pēc CL 2227. p. principa – atlīdzība tikai pasūtītāja iedzīvošanās apmērā.

²³ CL 1774. p. 2. teikuma beigās.

Taču ir jānošķir arī otrs riska veids – “samaksas risks” –, proti, vai pasūtītājam ir jāmaksā par neizpildītu vai neatbilstoši izpildītu pasūtījumu?²⁴ Uzņēmuma līgums tiek parasti raksturots kā tāds, kurā pasūtītājs vēlas iegūt konkrētu rezultātu un nepietiek ar to, ka uzņēmējs ir veicis zināmu darbu. Citiem vārdiem, uzņēmuma līgums ir uzskatāms par tādu līgumu, kurā uzņēmējs apņemas sasniegt konkrētu rezultātu. Taču, kā jau tika norādīts, tad attiecībā uz izpildījuma risku CL šis princips netiek iedzīvināts tādā veidā, ka uzņēmējs būtu atbildīgs par visiem gadījumiem, kad pasūtījums nav izpildīts. Tomēr, lai izvērtētu minētā raksturojuma patiesumu, vēl svarīgāk ir apskatīt “samaksas riska” sadalījumu. Tieši attiecībā uz samaksas riska sadalījumu CL ir ticis kritizēts par šķietamu nespēju nodalīt uzņēmuma līgumu no darba līguma jeb, citiem vārdiem, līguma, kura mērķis ir rezultāts, no līguma, kura mērķis ir darbs.²⁵

CL normas par samaksas risku var tik sadalītas divās grupās: risks sakarā ar patiesi nejausiem šķēršļiem un risks sakarā ar pasūtītāja rīcību. Šajā nodaļā tiks apskatīta tikai pirmā grupa. Uz to attiecas trīs panti, un katram no tiem ir savas īpatnības, kuras nav viegli apvienot kādā sistēmā.

Prima facie liktos, ka jautājums par samaksas risku var tikt atrisināts bez īpašām normām, jo CL jau ietver vispārīgu normu. CL 1774. p. 2. teikumā ir noteikts, ka, “ja nejaušs šķērslis kavē kādu izpildīt uzņemto saistību, jāatzīst, it kā viņš būtu to izpildījis, ja vien viņš līgumā nav uzņēmies nejaušības risku”. Šai normai vajadzētu būt tālejošām sekām. Proti, ja viena līguma puse līgumu nevar izpildīt sakarā ar nejausu šķērslī, tad būtu jāpieņem, ka tā to ir izpildījusi.²⁶ Tātad nebūtu piemērojams CL 1591. p. ietvertais *exceptio non adimpleti contractus*. Veidotās situācija, kad uzņēmējs, kurš nejaušības dēļ nebūtu izpildījis pasūtījumu, varētu prasīt pilnu samaksu.²⁷

Tomēr CL normas par uzņēmuma līgumu nesakrīt ar CL 1774. p. 2. teikumā ietverto principu. CL 2224. p. noteic, ka, “[j]a apstrādāšanai nodota lieta vai tas, kas no tās izgatavots, iet bojā bez uzņēmēja vainas pēc tam, kad darbs jau pabeigts, bet vēl pirms nodošanas, tad norunātā maksa tomēr ir jāsamaksā, ja vien pasūtījums nav izpildīts tādā kārtā, ka būtu bijis pilnīgs pamats atteikties darbu pieņemt”. Pirmajā brīdī liekas, ka šī norma pilnībā sakrīt ar CL 1774. p. 2. teikuma ideju – darbs nav nodots, bet uzņēmējam ir tiesības uz pilnu samaksu. Taču patiesībā tas tā nav. CL 2224. p. patiesām ir grūti savienojams ar uzņēmuma līguma pamatideju, jo ļauj

²⁴ Šī jēdziena definīcija ņemta no: Thévenoz L., Werro F. (eds.), 2012, p. 2311.

²⁵ Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.–2400. p.), 1998, 533. lpp.; Lēvensons Z. 1938, 36.–37. lpp.

²⁶ Piemēram, šis princips tiek īstenots CL 1421. p.: “[j]a alternatīvā saistībā abi priekšmeti nejausi iet bojā, tad parādnieks pavisam tiek atsvabināts no sava pienākuma izpildīšanas, nezaudējot ar to tomēr tiesību prasīt no kreditora, lai tas izpilda savu pretpienākumu. [...]” Taču visdrīzāk šī norma ir vispārinājums no pirkuma līguma un tādēļ ir balstīta pieņēmumā, ka pirkuma līgumā risks pāriet uz pircēju jau līguma noslēgšanas brīdī. Tādēļ abu līguma objektu bojāejas gadījumā pārdevējam ir tiesības prasīt pretizpildījumu.

²⁷ Sal.: Lēvensons Z. 1938, 37. lpp.

uzņēmējam saņemt samaksu par darbu, nevis tā rezultātu.²⁸ Citās kontinentālās tiesību sistēmās riska sadalījums būtu citāds: ja arī uzņēmējs neatbildētu par zaudējumiem, viņam arī nebūtu tiesību prasīt samaksu.²⁹ Taču, lai gan CL neiet šo ceļu, tas arī neprezumē, ka uzņēmējs būtu nodevis pasūtījumu, kā tas izrietētu no 1774. p. 2. teikuma, bet uzskata, ka uzņēmējam ir jāsaņem samaksa, jo tas ir veicis visu nepieciešamo darbu.

Kad viss darbs, kas bija jāveic pēc līguma, nav veikts, tad arī zūd uzņēmēja tiesības uz pilnu atlīdzību. To labi ilustrē 2226. p. Šīs normas pirmajā teikumā ir noteikts, ka, “[j]a darba izpildīšana kļuvusi neiespējama, ejot bojā attiecīgam darba priekšmetam bez līdzēju vainas, tad pienākums par to samaksāt atkrit”. Savukārt CL 2226. p. otrajā teikumā tiek norādīts – “[b]et ja darbs jau bijis uzsākts, tad uzņēmējam jādabū atlīdzība par savām pūlēm un izdevumiem”. Šis pants ir problemātisks, jo atkal liek maksāt par darbu, nevis rezultātu; lai arī no šī darba pasūtītājam nav nekāda labuma.³⁰ Vienlaikus tas ir pretrunā ar CL 1774. p. 2. teikumu, jo neparedz uzņēmējam tiesības saņemt pilnu samaksu neatkarīgi no ieguldītā darba.

Jānorāda, ka Erdmans skaidroja, ka CL 2226. p. samaksa neesot jāsaprot kā līguma maksa, bet drīzāk kā vidējā tirgus cena attiecīgajam darbam.³¹ Šis apgalvojums neliekas īpaši pretrunīgs, vienīgi nav saprotams, vai tad arī CL 2224. p. kontekstā būtu runa nevis par līguma maksu, bet objektīvu ieguldītā darba tirgus vērtību?

Vēl viena līdzīga norma ir CL 2227. p., kas noteic, ka, “[j]a uzņēmēju kavē izpildīt darbu slimība vai citas viņam gadījušās nejaušības, tad viņš var prasīt samaksu tikai par to, ko viņš jau padarījis, un tikai tādā mērā, kādā tas nācis par labu pasūtītājam”. Mūsdienu tiesību literatūrā ir izteikts viedoklis, ka tai skaitā caur šo normu “Civillikums, aizsargājot slimīgo vai citādi neveiksmīgo uzņēmēju, nosaka, ka viņš var prasīt samaksu par jau padarīto”.³² Tomēr īstenībā CL 2227. p.

²⁸ 19. gs. praksē tika attīstīta doma, ka CL 2224. un 2226. p. atbilstošās BVLK normas nebija piemērojamas, ja bojā gāja vai sabojājās tikai daļa no lietas. Piemēram, kad uzņēmējam bija pienākums izgatavot ērģeles, bet kādas tās detaļas bija sabojājis mitrums, tad attiecīgās normas nebija piemērojamas. Man šāds risinājums neliekas pārliecinošs, jo risks par izpildījumu negulstas uz uzņēmēju arī tad, ja lieta tikai sabojājas – CL 2220. p. Tādā gadījumā nav nekāda iemesla nepiemērot arī CL 2224. un 2226. p. attiecībā uz samaksas risku un liegt uzņēmējam tiesības prasīt samaksu par padarīto darbu. Protams, *de lege ferenda* uzņēmējam vispār nebūtu jābūt tiesībām prasīt samaksu, izņemot, ja tieši pasūtītāja rīcības dēļ pasūtījums nav atbilstoši izpildīts.

²⁹ Šāds risinājums, piemēram, ir atrodamšs Šveices Saistību tiesību kodeksa 376. p. Pieejams: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/27/317_321_377/en [aplūkots 01.12.2023.]. To var atrast arī Francijas Civillikodeksa 1788. un 1790. pantā. Pieejams: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006070721/LEGISCTA000006150293/#LEGISCTA000006150293 [aplūkots 01.12.2023.].

³⁰ Protams, ka arī gadījumā, ja samaksas risks būtu sadalīts par labu pasūtītājam, šādā situācijā būtu cietusī puse – uzņēmējs, kurš nesaņemtu samaksu par darbu. Taču šāds riska sadalījums būtu atbilstošāks uzņēmuma līguma būtībai, ka uzņēmējam ir jāsasniedz darba rezultāts, nevis tikai jāveic darbs tā sasniegšanai.

³¹ Jerdman K. *Objazatel'stvennoe Pravo Gubernii Pribaltiiskih*. Rīga: Izdanie pochetnogo mirovogo sud'i F. Je. Kamkina, 1908, c. 469.

³² Torgāns K. *Saistību tiesības*. Mācību grāmata. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 373. lpp.

šādas tiesības nedod, jo pēc būtības šī norma atspoguļo netaisnas iedzīvošanās principu, piemēram, ja daļējs izpildījums ir palielinājis lietas vērtību, tad uzņēmējs varētu saņemt attiecīgu atlīdzību. Šāda atlīdzība būs būtiski atšķirīga no abstraktas maksas par darbu, kas ir minēta jau iepriekš apskatītajos pantos.

Komentējot šo normu, Erdmans ir norādījis, ka šajā gadījumā uzņēmējam ir vienlaikus pienākums segt pasūtītājam nodarītos zaudējumus.³³ Šādai interpretācijai, protams, nevar piekrist. No CL normām nekādā veidā nevar secināt, ka uzņēmējam, kura rīcību kavē nejaušība,³⁴ būtu pienākums segt jebkādus zaudējumus. Jau minētajā CL 2218. p. ir skaidri noteikts, ka uzņēmējs atbild par vainu. Kopumā CL 2227. p. nevarētu tikt uzskatīts par īpaši pretrunīgu normu, jo tā nemaz nepārnes samaksas risku uz pasūtītāju, bet vienīgi ļauj uzņēmējam novērst pasūtītāja netaisnu iedzīvošanos. Pēc būtības šī norma vienkārši ilustrē CL ietvertu vainas modeli.

Salīdzinot visas trīs normas, rodas sajūta, ka CL patiesībā nav izveidota iekšēji nepretrunīga sistēma attiecībā uz samaksas risku. Pirmkārt, CL speciālās normas nav saskaņotas ar 1774. p. 2. teikumu. Otrkārt, CL šķietami atvasina no principa, ka īpašnieks nes risku par lietas bojāeju (lat. *res perit domino* vai *casum sentit dominus*), tādus risinājumus, kas no tā nevar izrietēt. Manā skatījumā no šī principa nav iespējams izsecināt, ka uzņēmējam būtu jāsaņem samaksa par tādu darbu, kas nekādā veidā nav nācis par labu pasūtītājam, tā iemesla dēļ, ka lieta ir nejauši gājusi bojā. No tā var izsecināt tikai to, ka uzņēmējs neatbild par zaudējumiem, kas radušies, lietai ejot bojā.

Treškārt, likumdevējam bija jāizvēlas viens no diviem modeļiem: vai nu CL 774. p. 2. teikuma modelis – visos gadījumos, kad ir nejaušs šķērslis, uzņēmējam ir tiesības uz pilnu samaksu, vai arī – šādu tiesību uzņēmējam nav un ir vienīgi pašsaprotamais prasījums no netaisnas iedzīvošanās.

Ceturtkārt, ņemot vērā plašas uzņēmēja tiesības uz samaksu, Lēvensons bija norādījis, ka likumdevējs ir uzskatījis uzņēmēju par līguma vājāko pusi un tādēļ piešķīris īpašu aizsardzību.³⁵ Šīs tēzes pareizība nav acīmredzama. Kā jau minēts, tad nejauša šķēršļa gadījumā CL nav paredzējis uzņēmējam vispārīgu tiesību prasīt samaksu (CL 2227. p.) arī tad, ja uzņēmējs ir faktiski ieguldījis savu darbu. Šāda tiesība tiek saistīta tikai ar lietas bojāeju, bojāšanos un nozušanu. Tāpēc drīzāk CL autori ir piešķīruši uzņēmējam šādas tiesības, tikai balstoties uz neprecīzu *casum sentit dominus* principa izpratni. Bet savukārt attiecībā uz izpildījuma risku CL vienkārši iedzīvina vainas modeli.

³³ Jerdman K. Objazatel'stvennoe Pravo Gubernii Pribaltiiskih. Riga: Izdanie pochetnogo mirovogo sud'i F. Je. Kamkina, 1908, c. 70.

³⁴ Uz to, ka CL 2227. p. ir runa par nejaušu šķērslī CL 1774. p. izpratnē, norāda BVLK 4249. p. (tagad CL 2227. p.) avots, kurā šāda "nejaušība" ir kuģa, kas veica kravas pārvadājumu, nogrimšana. BVLK 4249. p. avotu uzskaitījums ir atrodams: Nol'ken A. M., 1915, c. 827. Attiecīgās Digestas (XIX, 2, 15, § 6) teksts pieejams: The enactments of Justinian. The Digest or Pandects. Book XIX. Pieejams: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/D19_Scott.htm#II [aplūkots 19.01.2024.].

³⁵ Lēvensons Z. 1938, 37. lpp.

3. Nejauša šķēršļa īpašais gadījums: pasūtītāja rīcība

Iepriekšējā nodaļā es vērsu lasītāja uzmanību, ka CL 1774. p. 2. teikuma princips netiek realizēts attiecībā uz uzņēmuma līgumu. Pat tad, kad CL ļauj uzņēmējam prasīt samaksu, nesniedzot pretim izpildījumu, atlīdzība tiek maksāta par faktiski padarītu darbu. Un arī tad tikai gadījumā, kad nejaušs šķērslis ir bijis saistīts ar pasūtītājam piederošo lietu (vai materiālu). Tātad attiecībā uz uzņēmuma līgumu CL neseko principam, ka līguma neizpilde saistībā ar nejaušu šķērslī būtu pielīdzināma saistības izpildei.

Tomēr, šķiet, ka starp CL normām, kas veltītas uzņēmuma līgumam, var atrast tādu, kas iedzīvina CL 1774. p. 2. teikuma principu. 19. gs. Baltijas tiesu praksē tika norādīts, ka šī norma ir piemērojama arī tajos gadījumos, kad kreditora rīcība ir liegusi parādniekam izpildīt saistību.³⁶ Un tā saskan ar CL 2225. p., kurā ir noteikts, ka, “[j]a darbs vēl nemaz nav bijis uzsākts vai vismaz vēl nav bijis pabeigts, bet uzņēmējs bijis gatavs to padarīt, un kavēklis tā padarīšanai radies no pasūtītāja puses, tad uzņēmējam tomēr jādabū pilnīga samaksa. Bet šī samaksa ir samazināma, ja uzņēmējs citādā kārtā izlietojis savā labā laiku, ko viņš ieguvus nepadarot nolīgto darbu”.

Patiesībā CL 1774. p. 2. teikuma piemērošana liekas patiešām attaisnojama tieši tajos gadījumos, kad kreditora rīcība ir traucējusi parādniekam saistību izpildīt. Kreditora radīts šķērslis nav “vienkāršs” nejaušs šķērslis. Parasta nejaušība ir ārējs apstāklis, kas atbrīvo parādnieku no pienākuma pildīt saistību, tādējādi nostādot kreditoru situācijā, kurā tas nesaņems sagaidāmo izpildījumu. Ja neizpildes avots ir pats kreditors, tad, protams, nekādas ekspektācijas tam nevarētu būt; turklāt kreditora rīcība, ar kuru tas ir licis šķērslī parādnieka izpildījumam, bet vēlāk prasa šo izpildījumu, ir pretēja labai ticībai.³⁷

CL 2225. p. pilnvērtīgi soda kreditoru: uzņēmējs ne tika neatbild par zaudējumiem, bet kreditoram (pasūtītājam) ir jāizpilda sava saistība tā, it kā parādnieks būtu sniedzis izpildījumu. Šādu pieeju var atrast arī citās CL normās gadījumos, kad tieši kreditora rīcība liedz parādniekam saistību izpildīt. Piemēram, CL 1985. p. 2. teikumā ir paredzēts, ka norunātā atlīdzība par glabājumu ir maksājama arī tad, ja glabājuma devējs paņēmis glabājumā nodoto lietu atpakaļ pirms norunātā laika notecējuma. Savukārt CL 2144. p. ir noteikts, ka, “ja nomnieks [...] patvaļīgi atteicas no nomas [...] pirms līgumā noteiktā laika, tad no viņa var tūlīt prasīt visas nomas [...] naudas samaksu. Bet ja nomas priekšlaicīgi izbeigšanai bijis likumīgs pamats, tad nomas [...] maksa kaut gan arī tūlīt jāsamaksā, bet tikai par patieso nomas [...] laiku”. Visbeidzot, CL 2146. p. ir paredzēts, ka “[n]omas [...] maksa jāsamaksā pilnīgi, kaut arī nomnieks [...] aiz paša vainas nebūtu izlietojis

³⁶ Bukovskij V. Svod” grazhdanskikh zakononij gubernij Pribaltijskih. Tom” II. Riga: Tipografija G. Gempel’ i Ko., 1914, c. 1392.

³⁷ Sal. ar līdzīgu atziņu, kas izteikta saistībā ar Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvencijas par starptautiskajiem preču pirkuma-pārdevuma līgumiem 80. pantu. Kröll S., Mistelis L., Perales Viscasillas P. (eds.). UN Convention on Contracts for the International Sale of Goods (CISG): A Commentary. 2nd ed. München: C. H. Beck, 2018, p. 1080.

visus nomātā [...] priekšmeta labumus, ja vien iznomātājs [...] nav šo priekšmetu no jauna iznomājis [...] citam; šādā gadījumā nomniekam [...] jāsedz tikai varbūtējais iztrūkums”.

Visās minētajās normās ir ietverts viens princips: ja kreditors pats pārkāpj līgumu, neļaujot parādniekam pilnībā izpildīt savu līguma daļu, tad viņam ir pienākums izpildīt savējo. Izņēmums, protams, kā labi ilustrē CL 2144. p. 2. teikums, ir gadījumos, ja kreditoram ir bijušas tiesības rīkoties tādā veidā, kas liedza parādniekam izpildīt savu saistību. Šie principi var tikt attiecināti arī uz citiem līgumiem.

Neskaidra tomēr paliek CL 2225. p. 2. teikuma nozīme, ko varētu dēvēt par “ieskaita” klauzulu. Proti, pusei, kas līgumu vairs nevar izpildīt, tiek piešķirtas tiesības prasīt izpildījumu no līguma otrās puses, bet prasījuma apmērā tiek ieskaitīts tas labums, ko pirmā puse ir ieguvusi no tā, ka tai nebija nepieciešamības pildīt savu līgumisko pienākumu. Kā redzams, tad līdzīga klauzula nav ietverta citos pantos, kas saistīti ar kreditora radītu šķērsli, izņemot CL 2146. p. Piemēram, CL 2144. p. nav paredzēts nomas maksas samazinājums, ja iznomātājam ir izdevies iznomāt īpašumu citam nomniekam. Tomēr doktrīnā jau ir ticis norādīts, ka no lietas apstākļiem izriet, vai iznomātājam ir pienākums saglabāt lietu pieejamu nomniekam.³⁸ Ja nomnieks skaidri atteicies no nomas objekta lietošanas, tad iznomātājs to var iznomāt citai personai, taču tam būs pienākums ieskaitīt no jaunā nomnieka iegūto nomas maksu sākotnējā nomnieka nomas maksas parādā.³⁹ Tātad CL 2146. p. un 2225. p. atrodamās “ieskaita” klauzulas pēc analogijas piemērojamas līdzīgos gadījumos, kad par šķērsli līguma izpildei ir kalpojusi kreditora rīcība, tai skaitā arī CL 2144. p. minētajā gadījumā.

No šīm nomas līguma normām un to interpretācijas es varu izdarīt secinājumu, ka arī CL 2225. p. 2. teikums atspoguļo vispārīgu CL principu. Ja parādnieks nevarēja izpildīt saistību kreditora rīcības dēļ, tad tas var prasīt pretizpildījumu. Tomēr vienlaikus CL sistēmā šāds pretizpildījums tiek pielīdzināts kaitejuma atlīdzībai un tiek mazināts, ja parādnieks ir spējis izmantot savu laiku vai piederošo aktīvu citādā veidā.⁴⁰

Kopsavilkums

1. CL regulējuma īpatnība attiecībā uz uzņēmuma līgumu slēpjas jau tajā, ka CL ir atrodama neprecīza līguma definīcija. Lai arī CL definē uzņēmuma līgumu kā tādu, kurā uzņēmējs izpilda pasūtījumu *ar saviem darba rīkiem un ierīcēm*, patiesībā šī piebilde neraksturo pašu līgumu un ir dispozitīva.

³⁸ Bukovskij V. 1914, c. 1761.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Tā kā runa ir par plašu CL principu, tad pēc analogijas tas būtu piemērojams arī CL 1985. p. 2. teikumā minētajā gadījumā. Proti, glabātājam ir tiesības saņemt atlīdzību par visu glabājuma termiņu, ja vien viņš nav izmantojis vietu, kas ir atbrīvojusies, tādā veidā, ka šādai izmantošanai var piedēvēt kādu mantisku vērtību. Šī vērtība tad būtu jāieskaita glabātāja prasījumā.

2. CL vispārīgi pasludina, ka, ja nejaušs šķērslis kavē kādu izpildīt uzņemto saistību, jāatzīst, it kā viņš būtu to izpildījis. Tomēr piemēri no uzņēmuma līguma rāda, ka CL neseko šai atziņai konkrētu līgumu kontekstā. Drīzāk šī atziņa tiek vismaz daļēji attiecināta uz īpašiem nejaušības gadījumiem, kad parādnieks nespēj izpildīt savu saistību, jo to izdarīt traucē kreditors.
3. Uzņēmuma līguma konstrukcija CL ir balstīta vainas principā. Tāpēc ir tikai loģiski, ka uzņēmējs neatbild par līguma pārkāpumu, ja tā pamatā ir nejaušs šķērslis. Proti, izpildījuma risku nes pasūtītājs. Tomēr CL regulējums attiecībā uz samaksas riska sadalījumu nešķiet pamatots. Vispārīgi CL paredz, ka nejaušības gadījumā samaksas risku nes uzņēmējs un var prasīt atlīdzību no pasūtītāja tikai netaisnas iedzīvošanās apmērā. Taču CL nepamatoti noteic, ka gadījumos, ja nejaušība izpaužas lietas bojāejā, tad samaksas risks pāriet uz pasūtītāju. Riskam, ko īpašnieks nes par savu lietu, nav tieša sakara ar samaksas risku. Samaksas riskam arī šajā gadījumā būtu jāgulstas uz uzņēmēja pleciem.

BIBLIOGRĀFIJA

Tiesību literatūra

1. Kröll S., Mistelis L., Perales Viscasillas P. (eds.). UN Convention on Contracts for the International Sale of Goods (CISG): A Commentary. 2nd ed. München: C. H. Beck, 2018.
2. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.–2400. p.). Sagatavojis autoru kolektīvs prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Mans īpašums, 1998.
3. Lēvensons Z. Uzņēmuma līgums. Rīga: Rota, 1938.
4. Markesinis B., Unberath H., Johnston A. The German Law of Contract. A Comparative Treatise. 2nd ed., Oxford: Hart Publishing, 2006.
5. Thévenoz L., Werro F. (eds.). Commentaire Romand: Code des obligations I. Bâle: Helbing, 2012.
6. Torgāns K. Civillikums. Ceturtā daļa. Saistību tiesības un komentāri pie Civillikuma Saistību tiesības daļas nodaļām. Rīga: Tiesiskās informācijas centrs, 1996.
7. Torgāns K. Saistību tiesības. Mācību grāmata. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014.
8. Torgāns K. Vainas vai attaisnojumu meklējumi civiltiesībās. Jurista Vārds, 2005, Nr. 20 (375).
9. Bukovskij V. Svod” grazhdanskih zakononij gubernij Pribaltijskih. Tom” II. Rīga: Tipografija G. Gempel’ i Ko., 1914.
10. Jerdman K. Objazatel’stvennoe Pravo Guberniï Pribaltiïskih. Rīga: Izdanie pochetnogo mirovogo sud’i F. Je. Kamkina, 1908.
11. Nol’ken A. M. Svod grazhdanskih zakoneniï guberniï Pribaltiïskih (Chast’ III). Petrograd: Izdanie Juridicheskogo knizhnogo sklada “Pravo”, 1915.

Tiesu prakse

12. Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem: Turpinājums līdz 1926. gada jūlijam un pirmā izlaiduma papildinājums. II sēj. Sastādījuši Konradi F. un A. Valters. Rīga: autoru izdevums, 1926.
13. Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. XIII sēj. Sastādījuši Konradi F. un A. Valters. Rīga: Tieslietu Ministrijas izdevums, 1936–1937.
14. Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. XV sēj. Sastādījuši Konradi F. un A. Valters. Rīga: Tieslietu Ministrijas izdevums, 1939.

Citi materiāli

15. Civillikumi. Sast. Būmanis A., Ēlerss H., Lauva J. Rīga: Valters un Rapa, 1935.
16. Francijas Civillkodekss. Pieejams: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006070721/LEGISCTA000006150293/#LEGISCTA000006150293 [aplūkots 01.12.2023.].
17. Šveices Saistību tiesību kodekss. Pieejams: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/27/317_321_377/en [aplūkots 01.12.2023.].
18. The Enactments of Justinian. The Digest or Pandects. Book XIX. Pieejams: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/D19_Scott.htm#II [aplūkots 19.01.2024.].
19. The Enactments of Justinian. The Digest or Pandects. Book XLV. Pieejams: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/D45_Scott.htm#I [aplūkots 19.01.2024.].